

SZÁNTÓ TIBOR: TITOKTARTÁS

„A mi éjszakánk meg annyira hosszú — írja *Bálnákról is beszélünk* című regényének befejezésében a fiatalon elhunyt, rendkívül izgalmas életművet alkotó Szántó Tibor —, mintha a föld forgási irányában rohantunk volna. Ezek olyan dolgok, amikről az ember csak beszél, de teljesen nemigen érti őket.” Akár egész munkásságának mottója lehetne ez a gondolat: első szikár novelláitól kezdve az igazságot kísértette, s amikor úgy érezte, nem valósul meg az emberi életben, a reálisan adott világban, egy látszatvilágot tenemtett hősei köré — akik élő, hús-vér emberek maradtak —, s ennek törvényszerűségeit alkalmazta makacs ismételtetéssel. Mint ahogy a *Bálnákról is beszélünk* versenyzői is konok következetességgel róják hürgő autóikon a köroket, s ha akarnak, akkor sem menekülhetnek a bűvös zártságból, mely voltaképp életszemléletük börtöne. És aki végül kiszakad belőle, a lelke mélyén becsstelennék éri magát, mert nem vállalta a többiek értelmetlenül rendezett sorsát.

A huszadik századi ember döntő problémáit állította írásainak középpontjába Szántó Tibor. Szörnyű pusztításoktól felsebzett, kicsinyes emberi árulásoktól megfertőzött közegben igyekezett megőrizni az ember méltóságát, és a maga szerény eszközeivel dokumentálni, hogy a rossz nem szükségszerű, az ember rendelkezik azzal a képességgel, hogy végül győzedelmeskedjék a rontás erőin. „Hiába, mindenhez idő kell” — ezzel a mondattal zárta utolsó regényét, s ez a gyógyító idő már neki sem adatott meg. Maradt a kísérlet, a kutatás, az útkeresés makacs következetessége, s egy töredékében is gazdag, sokat mondó és figyelmeztető írói világ. Amikor most Galsai Pongrác a barát szeretetével s az irodalomtörténész finom érzékenységgel (milyen kár, hogy egyre ritkábban vállalkozik ilyen jellegű elemzések írására!) összegyűjtötte Szántó Tibor legjelentősebb írásait, reméljük, könyvkiadásunk nem zárta le végérvényesen az életmű lapjait. Többi elbeszélése, de az *Arnyékvilág* is megérdemli a feltámasztást, s azt is, hogy komoly tanulságuk szüntelen jelen lehessen a köztudatban.

Szántó Tibor korai írásait egyszerre jellemzi a megtalált modor könnyed eleganciája, s az írás szinte fojtogató kényszere. Amikor úgy kezdi egyik elbeszélését: „Beszélnem kell Demjén Mártonról”, akkor ez nem csak szerencsés írói trouvaille, hanem tényleg úgy érezte, beszélnie kell, s minden gyötrő problémáját, emlékét és tapasztalatát ki kell írnia magából. Keserű élményvilág volt ez: a nyilas idők, a háború, az öldöklés keveredtek benne, s ugyanakkor valami megfoghatatlan tündéri fénytörés, lebegés is jellemezte, mely Gellárire emlékeztetné olvasóját, ha a mélyből nem törne fel szüntelenül a tragédia komorsága. Tudatos író volt, aki azért alkotta meg az idillikus fényekben játszó képeket, hogy megvillantsa a lehetőséget: ilyen is lehetne a világ. S tudatos volt abban a szerkesztési elvben is, ahogy legtöbb írásába szinte rejtve, de belelopta az egymásnak megfelelő, vagy egymással éppen felelő képeket, mondatokat, párbeszédfoszlányokat. Az alapos strukturális elemzés bizonyára kimutatná, hogy egy pontról, vagy egy ellentétből indul, s e köré feszíti mondanivalójának ívét. (Csak egyetlen jellemző példát: a *Kehida kézbesítő*-ben — amely Csehov Kaméleonjának korszerűsített változata — a bevezető mondat a nyár derűjét, gazdagságát idézi; a befejezésben viszont Kehida leleplezettségét, embertelenségét a következő néhány szó jellemzi: „Mert azért már hideg van, szeptember. Ősz. És a hold nem melegít. Csak tükör az is.”) Valóban „feszül” mondanivalója: rendkívül élesen fogalmazott, pontos mondatokban írt le valamit, sokszor használt tömörítő névszói állítmányokat, s nagyon fontos szerepet szánt a párbeszédnek. Nála a szereplők nem egyszerűen beszélgetnek, hanem a párbeszéd a cselekmény mozgató erejévé válik, néha olyan szuggesztivitással, hogy olvasója egyetlen lélegzettel olvassa mondatok sokaságát.

Későbbi — a *Beziéres-i lehetetlenségek* a fordulópont — novelláiban ez a feszültség, tömörség kicsit lazábbá lett. Érthető: a cselekmények közege ugyanis mind

irracionalisabbá válik, hovatovább olyan színpadon mozognak hősei, amelyen csak jelek láthatók díszletek helyett, beszédjük azonban mindvégig naturális közvetlenségű marad. A környezet és a cselekvő ember újabb nagyszerű ellentétpár, némelyik novella törékeny teste azonban nem bírja el ezt, s az író maga is érzi, hogy a jelképek végül önmaguk ellentétébe fordulhatnak, ezért is lassítja a tempót. Ez a világ az ő leleménye, ebben mozog igazán otthonosan, s ekkor válik egészen eredeti művésszé.

Franz Kafka nevét sokan leírták a *Bálnákról is beszéltünk*-kel kapcsolatban, s okkal, hisz a regény autós ámokfutói ugyanúgy nem érhetnek célba soha, mint a *Kastély* földmérője, sorsuk is a körülmények játékszere, mint *A per*-ben. A választott forma — az egyes szám első személyes beszédmód — azonban alapvető különbségek forrása: Szántó el tudja határolni magát ettől a világtól, nála a végzet nem szükségszerű, s épp a közeg illuzórikus volta miatt jelzi, hogy létezik ennél reálisabb világ is, amelybe visszaléphet az ember, s amely megajándékozta a biztonság nyugalmával. „*Minek a sok közbülső locsogás — írja egy helyütt —, amikor már tudom a végét? Hidd el, hogy csak az az ember beszél, locsog, akiben belül nagy láрма van. Énbennem egészen kitűnő a csend, igazán mondom.*” Egy önmagára rálelt, mondhatnánk „révbe jutott” egzisztencia mondhatja csak ezt. A regény világa persze ennek épp ellenkezőjét sugallja. De higgyük el Szántó Tibornak, hogy önmagában már keletkezése pillanatában meghaladta a *Bálnákról is beszéltünk*-et, s hogy ezt nem csak egy világlézés dokumentumának, hanem egy út zárókövének is szánta.

Azt persze csak találgatni lehet, hová, merre lépett volna. Amit befejezett, az is kerek egész, mert nagyon emberi. Amit kikísérletezett, s ami valóban egyénivé tette prózáját — amelynek valóban vannak epigonjai, mint Abody Béla megjósolta volt —, azt aligha folytathatja más, annyira szuverén, annyira egyéni színekkel rajzolta meg.

A vesztükbe száguldó autók még rohannak, de a kéz, amely felhúzta őket, elpihent már. Titoktartást fogadott, és sok titkát magával vitte. De amit itt hagyott, azt is érdemes megfejtetni. (*Magvető Könyvkiadó, 1971.*)

RÓNAY LÁSZLÓ

KOPASZ MÁRTA: EX LIBRIS